

Nina Grøftehauge og Viggo Sørensen:

Vil du ikke rende og hoppe

– et spørgsmål om underforståelse og omtolkning

Hvor har vi – den rigssprogtalende generation fra 40-50erne – dog tit hørt det! Når vi som børn kom med en gang sludder, eller når vi plagede for et eller andet, så sagde vores mor: *vil du ikke rende og hoppe*, eller: *du kan rende og hoppe*. Det var signal om at holde op; og virkede det ikke, vankede der panderynken, skæld-ud og til sidst en fast hånd i skulderen. I København brugtes for øvrigt også varianten: *vil du ikke hønse* – også før hønseringene blev legetøj for børn.

Vi vidste lige nøjagtigt, hvad de nævnte udtryk betød – skønt ordene jo egentlig er en forfærdelig gang sludder! Det var jo ro og disciplin, mor forlangte, ikke at vi skulle give os til at fare forvirrede omkring.¹ Eller var pointen måske, at vores sludren eller plageri var lige så urimelig og tåbelig, som det havde været, at vi rendte rundt og skabte os? Eller – kan det tænkes, at de sære udtryk er omformninger af noget helt andet?

I hvert fald er det interessant, at man i den jyske almue har anvendt hånligt afvisende udtryk af en mere grovkornet karakter, indtil de ovennævnte vandt indpas med den sejrende købstadbaserede fælleskultur.² Ja, mangan gæv nordjyde vil såmænd stadig, hvis situationen

¹ I ODS VIII, 1253 antages det, at *hønse* går tilbage til et opr. nedertysk lavsudtryk *hänsen* med betydningen “traktere, give bøde” etc. Det virker oplagt urimeligt, og vi tror mere på forklaringen af det tilsvarende svenske udsagnsord *hönsa* i SAOB XII, H 2364: “opføre sig som en høne”. Opfattelsen bestyrkes af, at flere besvarelser af Jysk Ordbogs spørgeliste BT 34 forklarer *hønse* som det “at springe omkring”, “løbe søgende rundt” etc. – “ligesom en høne efter korn”, tilføjer en meddeler.

² Alle oplysninger om, at man på jysk siger *rende og hoppe*, *rende og hønse* – eller med en lokal variant *rende og bese* (= bisse) – stammer fra det yngre lag af Jysk Ordbogs kildemateriale (efter ca. 1900). Men heller ikke de rigssproglige belæg for udtrykket i ODS XVII, 749f. er ret gamle, det ældste fra 1895.

er uformel og vedkommendes utålmodighed bliver stor nok, gribe til dialektens klassiske afvisning: *du kan skide*, eller: *vil du ikke skide* – og meget gerne med gentagende eftertryk: *du kan skide, kan du*. Eller i udvidet form: *vil du ikke skide i havet*, (*vil du ikke dét*). Og der kan være broderet videre på formlen: *vil du ikke skide i havet, hvor det er dybest* – eller: *du kan skide i havet og sejle i land på bollerne*.³ Ingen af alle disse udtryk synes dog særlig gamle; vi har dem først belagt fra ca. 1850.

Endnu ved indgangen til 1900-tallet regnes ordet *skide* ikke for usømmeligt i de fleste jyske dialekter⁴, men klokken er faldet i slag. Snart begynder man at føle ordet vulgært eller i hvert fald ret så bramfrit, og vi støder da på eufemistiske omskrivninger af de ovennævnte udtryk med verbet *blæse*: *vil du ikke blæse (i havet)* etc.⁵ Og der bør ikke herske tvivl om, hvad *blæse* står for, efter at vi har citeret følgende variant fra Mols (og bemærk igen tendensen til udbrodering):

do mo blæ·s mæ rōw'en å drek wanj' te (= du må blæse med røven, dvs. fise, og drikke vand til).⁶

Som det ses af kort 1, hører alle de nævnte udtryk med *skide* og *blæse* især hjemme nord for og omkring Limfjorden, men de er også optegnet i det mellemste Østjylland (især i varianten *blæse i havet*, og da i flere tilfælde med tilføjelsen om ledsagende forfriskning).

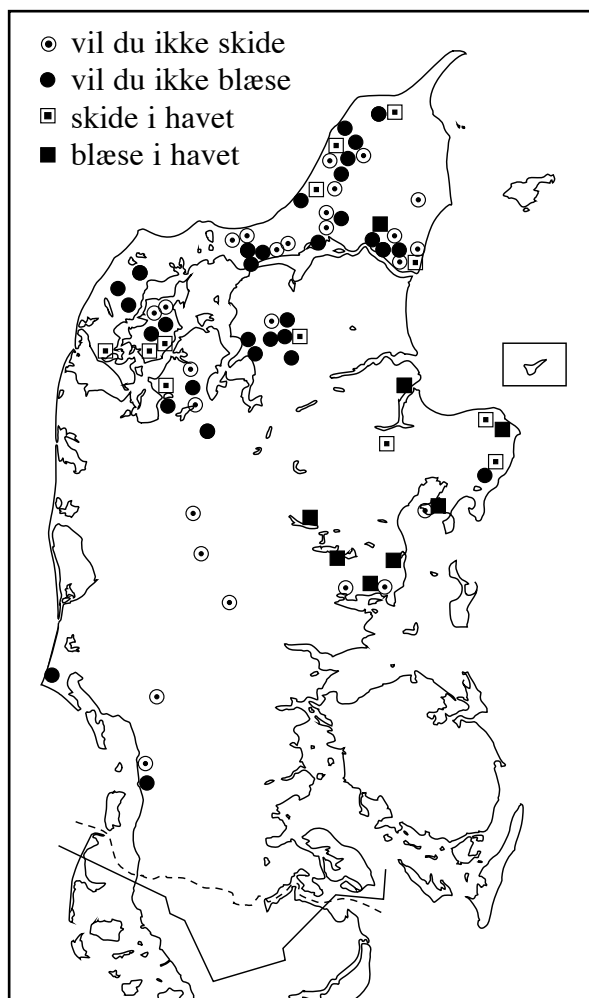
For en første betragtning synes ordene i disse formler lige så meningsløse som de rigssproglige i forrige afsnit. Men ser man bort fra broderierne, så er der alligvel en semantisk forbindelse mellem det at “sludre, vrøvle” og så det at forrette sin nødtørft. Ingen af delene er jo sty-

³ Fx Vendsysselske Aarbøger 1942, 211, hhv. optegnelse fra Nordvendsyssel 1963 (Uff 185, 20).

⁴ H.F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål, III, 247a. Til illustration af påstanden bringer Feilberg sidst på samme side et citat fra Evald Tang Kristensen: Molbo- og Aggerbohistorier (1892), 57, hvor en læge nødtvungent gør sig forståelig med dette almueord.

⁵ Eller man kan – med et trick, vi skal vende tilbage til senere – helt undlade at give handlingen navn. I en række nordjyske kilder hedder afvisningsformlen: *vil du ikke noget andet*.

⁶ N.Å. Nielsen: Seddelsamling fra Tved. IJSK. Lydskriften er let forenklet. – Eufemismen *blæse* har muligvis sit udgangspunkt i ensbetydende udtryk som *skide med det!* og *blæse med det!* Ingen almindelig sprogbruger vil længere ane, at ordet *skide* i det første udbrud oprindeligt er et substantiv (jf. ODS XIX, 400 – og derfor kan det også hedde: *skidt være med det!*); og det er nok heller ikke indlysende, at *blæse* i det andet udtryk oprindeligt betyder “puste i retning af” (som udtryk for foragt, jf. ODS II, 905).



Kort 1.

ret af fornuft og overvejelse – sådan som ordentlig snak. Det sidste bruges derfor også stadigvæk som billede på det første, når det i nutidig vulgærslang hedder, at en eller anden *stod og lukkede lort ud* (= sagde noget urimeligt eller irrelevant), og derfor også fik at vide, at han skulle *lukke røven* (= holde kæft).⁷ *Vil du ikke skide* betyder med andre ord noget i retning af: “når du nu absolut skal aflevere noget værdiløst møg, så gør det på den rigtige måde!”

Her – godt én side inde i artiklen – står vi forfattere vist i alvorlig fare for at tabe den dannede læser. Skal det virkelig fortsætte med dén slags rå udtryk? Skal dét nu også kaldes kultur?

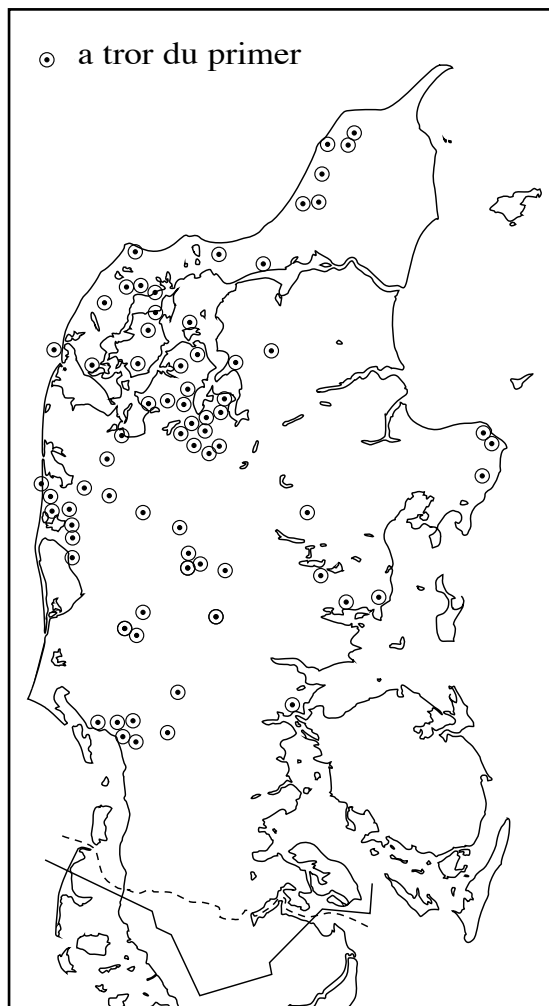
Vi kan kun med ordsproget svare: Skam få den, der tænker ilde herom! For selvfølgelig er ukvemsord en lige så integreret del af vor sproghistorie som hele det øvrige ordforråd, og forestillingerne bag sådanne ord har deres faste, om end gedulgte plads i vor socialt forankrede forestillingsverden. Et seriøst kulturhistorisk værk som Jysk Ordbog kan ikke – i pænhedens navn – tillade sig at smutte uden om, hvis sådanne ramsaltede udtryk tjener til belysning af ældre tankesæt og kulturel udvikling.

⁷ Skønt disse udtryk både høres “ude i byen” og træffes i moderne fiktion (litteratur, teater, film), er de os bekendt endnu ikke medtaget i nogen publiceret ordbog. Vi må sætte vor lid til Den Danske Ordbog (under redaktion). – Bræk er for øvrigt et ligeså brugt billede på vrøvl, som afføring er det: *hold nu op med det bræk!* Den tætte sammenhæng mellem de anførte forestillinger bekræftes også af besvarelserne (fra 1957) på Jysk Ordbogs spørgeliste P, hvor 4 nord- og midtjyske meddelere spontant gengiver “brække sig, kaste op” med udtrykket *skide over tungen*.

Endelig kan vi love, at ikke alle de udtryk, vi kommer ind på, er lige slemme!

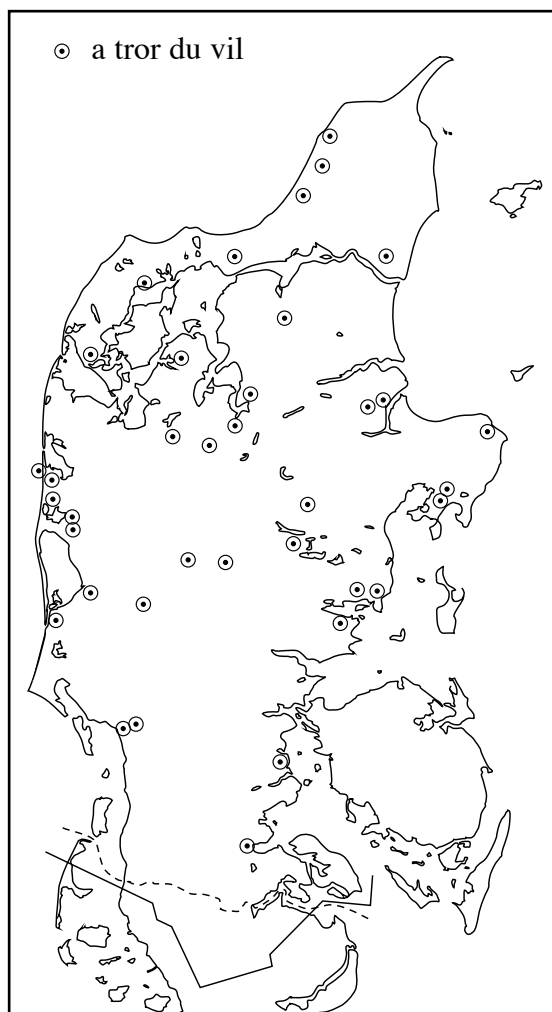
Fx virker det ret uskyldigt, når man tager afstand fra folks snak med formler som *a tror, du primer* (fortrinsvis i Vestjylland, jf. kort 2) eller *a tror du vil* (fortrinsvis i Nord- og Midtjylland, jf. kort 3) – begge udtryk af mere forundrende end forarget karakter, og begge muligvis lånt fra ældre rigssprog.⁸ *Prime* er et gammelt nordisk ord for at “sludre, våse”, så meningen er klart nok: “jeg tror, du våser”, underforstået “hold op med det pjat!” Mere gådefuldt er det, hvad den anden *vil* (med sin plagen etc.): gøre grin med den talende? eller (som ODS formulerer det) gøre noget urimeligt? I hvert fald ikke *rende og hoppe*, for det udtryk synes at være væsentlig yngre (sml. note 2 og 6).

Formlen *a tror du vil* kunne også tænkes i sin oprindelse at være en fortsættelse på ovennævnte *vil du ikke skide*; første-sætningen kunne så siden være udeladt på grund af den vulgære gløse – som dog stadig var underforstået, indtil erindringen herom gik tabt. Siden har eftersætningen udviklet sig til en selvstændig afvisningsformel, semantisk uigennemskuelig og helt uden den hånende og foragtende tone i forlægget. Udbredelse og relativ alder gør dog ikke formelen med *skide* til det mest oplagte forlæg; vi skal formentlig længere tilbage i tiden for at få belyst, hvad det egentlig er, *du vil*.



Kort 2.

⁸ ODS XVI, 1293 hhv. XXVI, 1596. Ældste citat med *du primer* er hentet hos Holberg, ældste citat med *du vil* stammer fra digteren Trojel (i slutningen af 1700-tallet).



Kort 3.

Den ældste afvisningsformel, vi kender – med delvis samme funktion som de ovennævnte – synes indlånt fra plattysk engang i 1600-tallet. Den lyder (og vi undskylder på ny de vulgære gloser): *du kan ikke min mås!* (= slikke mig i røven), eller *lik fossen!* (hvor *fos* er en plattysk betegnelse for kvindens kønsdele).⁹ Som læseren nok vil forstå, er vi her meget langt fra vor mors godmodige *du kan rende og hoppe*. Der er tale om kraftige, stærkt ærekrænkende afvisninger, hvor modpartens udsagn sidestilles med obscøne og latrinære udfoldelser. Selv tilbage i 1600-tallet har det virket stærkt upassende at sige den slags i fuld offentlighed – som det fremgår af følgende hændelse i et viborgensisk håndværkerlav anno 1680 :

*Den gode sværdfeger ... begyndte med at skælde en klejnsmed ud for en "hundsvot" ... og opvartede derefter med "uhøfligheder, ... det som her icke kan næfnis eller skrifuis" ... og da man på stedet nedsatte en laugsret til at dømme ham, vilde han ikke gå uden for og vente, og da han endelig bestemte sig til at gå, skete det med den i høj grad afsluttende bemærkning: "Lick min marss allesammen".*¹⁰

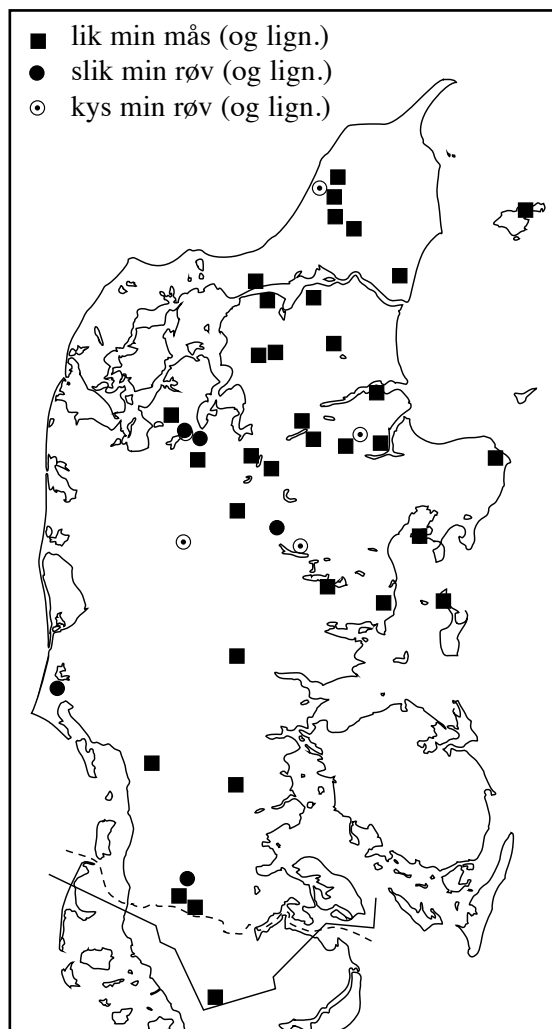
Afvisningen *lik fossen* (el. lign.) har vi kun en håndfuld eksempler på i Jysk Ordbogs samlinger. *Du kan ikke min mås* (og varianter hertil) er

⁹ < *lik mi in (m)ars*; *lik fotz*. Jf. ODS XII, 921 (ikke), XIII, 714 (mås) og V, 1127 (fos).

¹⁰ Fra Viborg Amt 1933, 54. De citerede partier stammer fra Viborg smedelavs protokol (1643–1857), Kgl. Bibl., Kall 4°, 381. – Et par ordforklaringer: en sværdfeger fremstillede skæfter til datidens slag- og stikvåben (sværd, kårder etc.); hundsvot (eller hundsfot) er egentlig betegnelse for hunhundens kønsdele, men brugtes meget som et foragtende skældsord.

derimod belagt fra ca. 40 kilder, strækkende sig fra ovennævnte 1600-talstekst og helt frem til 2. verdenskrig – omend med en tydelig overvægt af ældre kilder. De kilder, der kan stedfæstes, er stort set nord- og midtøstjyske, medens der kun er få fra Syd- og Sønderjylland og næsten ingen fra Vestjylland, jf. kort 4. Den skævhed vender vi tilbage til senere.

Af de plattyske gloser, der blev lånt ind med afvisningsformlerne, slog *fos* slet ikke igennem på dansk; *likke* holdt sig med nød og næppe i den nævnte formel, men blev ellers minimalt brugt; kun *mås* opnåede en bredere anvendelse.¹¹ Det får ironisk nok den konsekvens, at de i mellemtiden uddøde ord ikke længere stødte an i starten af 1800-tallet, mens det velkendte *mås* snarere gjorde det! Således skriver pastor O. Bork 1814 i en indberetning fra Randers-kanten til Molbechs dialektordbog:



Kort 4.

*Lik Fossen og Lik min Mas ere 2 uartige Anmodninger; men den første er dog langt fra saa grov, som den sidste. Lik Fossen høres, som et gængs Udtryk, og bruges af Forældre til deres Børn, naar de begjere urimelige Ting, af en Pige til en Ungersvend, naar han beder om et Kys o.s.v. I Almuens Mund ere disse Ord ikkun et godmodigt Afslag, hvormed man som oftest intet mener.*¹²

¹¹ Jf. atter henvisningerne i note 6, og materialet under de pågældende ord i Jysk Ordbogs samlinger bekræfter dette billede.

¹² Kgl. Da. Vidsk. Selskab, VSO, 648.

I sin lange levetid får afvisningen *lik min mås* en del variationer: *mås* ses i flere, fortrinsvis yngre kilder erstattet af de hjemlige betegnelser *røv*, *ast* osv.; det fremmede udsagnsord *likke* kan tilsvarende erstattes af *slikke* eller *kysse*. Jf. atter kort 4.

En himmerlandsk kilde fortæller således, hvordan nogle uartige karle omkring 1900 drillede deres tunghøre husbond ved i stedet for “god morgen” at sige “*Lek min maas!*”, eller “*Kys mig i R...*”; den stakkels husbond anede ikke uråd, men *sagde Tak til deres beskidte Hilsener*.¹³ Og fra Mols fortæller en kone, at man i hendes barndom (1860-70’erne) sagde *we do et lek men röv*’ (= vil du ikke slikke min røv), og *så rækked di tong· å we·nj röv’en te* (= så rakte de tungen og vendte røven til).¹⁴



Jo længere man kommer fra finkulturen, desto større kommunikativ rolle spiller – selv i vore dage – kropslige ytringer. Man ser fx ikke så sjældent fodboldspillere, der trækker bukserne ned og vender bagdelen mod modstandernes hjørne af stadion og på den måde fjernkommunikere, hvad man mener om modstanderklubben og dens supportere. Skikken går i England under betegnelsen *moonning*.

Vulgaritetsgraden af disse varianter har nok været den samme som for originaludtrykket. Og inden for den borgerlige kultur, der vinder frem fra slutningen af 1800-tallet, kan man vanskeligt forestille sig den slags udtryk accepteret uden for karlekammer og værtshus. Men behovet for at afvise sludder og plagen består uforandret, så enten må man

¹³ I.K. Nielsen: Seddelsamling fra Års. IDD.

¹⁴ N.Å. Nielsen: Seddelsamling fra Tved. IJSK. Lydskriften er let forenklet.

gribe til ny formuleringer – eller eufemistisk sløre de gamle, uacceptabelt grove formuleringer!

En enkel strategi til sløring af grovhed er underforståelse: man udelader de stødende ord, camouflerer dem eller erstatter dem med en let gennemskuelig henvisning. Gå blot to afsnit tilbage og se, hvordan en dannet optegner camouflerer sin bramfri kilde: R... står for det unævnelige *røv* (mens *ikke* føles så forældet og *mås* så uskyldigt, at disse ord kan skrives helt ud). Eller se, hvordan Blicher klarer anstændigheden vha. henvisningen *her* og senere ved fuldstændig udeladelse, idet han fortæller om djærve danske dragoners afskedshilsen til deres kaudervælsk talende franske våbenfæller (engang under Napoleonskrigene):

*“Faawal!” sø vi. “Adiø” sø di, “adiø Ræv aa Har” (= adieu, au revoir). “Kys vos hiæ!” sø vi (= kys os hér; fri os for det uforståelige sludder!). Saa begynt di igjen mæ dje Pivsnak (nemlig “Piiv mæ laang Rør” = vive l’Empereur). “Ja piiv I no i wo ...” sø vi, aa saa rej vi te Baanhøwd (= og så red vi til Bornhøved).*¹⁵

Måske er det som sløring af samme gamle afvisningsformel, man skal forstå det sære, tidligere nævnte udbrud *a tror du vil*. Udgangspunktet kunne være en repeterende formel: *vil du ikke ikke min mås, a tror du vil* – lidt i stil med udtrykket *vil du ikke skide i havet, vil du ikke dét* (se s. 33). Ved fuldstændig underforståelse af førstesætningen vil den reducerede formel *a tror du vil* fremstå salonfälig, og ret hurtigt må også fornemmelsen for det underforståede være gået tabt. Tidsmæssigt passer denne teori udmærket (med den postulerede udgangsformel afhjemlet tilbage til 1600-tallet, den postulerede afløser til 1700-tallet); men vi må indrømme, at vi savner sikre indicier på udviklingen.

Så er der straks lidt mere, der taler for en sammenhæng mellem den gamle vulgære afvisning og rigssprogets *du kan rende mig (i røven, bagi, hér)* – selvom sidstnævnte udtryk ikke er optegnet længere tilbage end til ca. 1900.¹⁶ Verbet *rende* forekommer helt malplaceret, hvis

¹⁵ St. St. Blicher: E Bindstouw (1842), 17.

¹⁶ Samtlige ODS-citater på udtrykket er fra 1900-tallet, og Jysk Ordbogs samlinger har kun udtrykket i ganske få yngre kilder, formentlig rigsmålspåvirkede.

meningen (som påstået i ODS XVII, 750) skulle være “løbe (i en bestemt retning)”. Mon ikke snarere ordet *rende* fungerer som eufemistisk omskrivning af de i denne sammenhæng forlængst upassende ord *likke*, *slikke*, *kysse*?¹⁷ I så fald synes der at foreligge en parallel sløring – via verbet *skotte* – i følgende ældre optegnelse fra Vestjylland: “*wel do ek skå’t mi rōw’!*” *så· hanj Pæ Kjær’k* (= vil du ikke skotte, dvs. kigge i, min røv, sagde han Per Kirke), *dvs. ... rejs ad helvede til!*¹⁸

Når folk fæster opmærksomheden på et konventionelt, men underligt udtryk, vil de ofte søge at genskabe en fornuftig forbindelse mellem de indgående ords betydninger og hele udtrykkets funktion – ved at reparere på ordlyden. Denne bagvendte form for sproglig harmonisering kaldes i faglitteraturen for folkeetymologisering, og læseren kan se morsomme eksempler herpå s. 18f.

Et udtryk som *du kan rende mig* er et oplagt mål for folkeetymologisering. Den almindelige sprogbruger vil være tilbøjelig til at tage centralleddet (verbet *rende*) for pålydende og herudfra forsøge at etablere en brugbar forståelse af resten. Hvad kan der så komme ud af det? Ja, hvis *rende* – på trods af en evt. anden oprindelse – forstås i sin ligefremme betydning “rende, løbe”, så ledes tanken nødvendigvis hen på den pjattede, udisciplinerede opførsel, vi var inde på i forbindelse med udtrykket *rende og hoppe*. Og det skulle ikke undre os, om dette udtryk netop er skabt som en “forbedring” af det uigennemskuelige *rende mig*.

Men hvis det er tilfældet, må man forvente en vis variation i “forbedringen”; *rende* kan jo tænkes suppleret af en hel række verber for fjollet, udisciplineret opførsel. Jysk Ordbogs kilder udviser faktisk også nogen variation i verballeddet: der er de temmelig udbredte (og tidligere omtalte) varianter af udtrykket: *rende og hoppe* (eller om-

¹⁷ Det er muligvis en lignende formodning, der spøger, når afsnittet i ODS XII, 921 *du kan likke min mås* afsluttes med et *jf.* og derefter et eksempel på, at plattysk *najagen* i én dansk kilde oversættes: *likke bag*, i en anden *løbe Bag*. – Ethvert forsøg på at tolke udtrykket *Du kan rende mig i røven* i retning af det angelsaksiske *fuck*, ender efter vor opfattelse i absurditeter.

¹⁸ H.F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål, III, 299. Citatet er meddelt Feilberg af lærer A.C. Grøn fra Agger. Original-ms. i IJSK.

vendt: *hoppe og rende*), *rende og hønse*, *rende og bese* (= bisse), men tillige mere sporadiske optegnelser af *rende og skide/blæse*, *rende og pisse* etc. – den første af disse varianter endog med nogle festlige syd- og vestjyske udvidelser fra slutningen af 1800-tallet.¹⁹

Også ved en af de afvisningsformler, vi tidligere var inde på, nemlig *vil du ikke blæse*, kan der konstateres en flittig folkeetymologisering. I samme øjeblik brugerne af formelen ikke længere indså forbindelsen tilbage til *skide*, trænger en anden fortolkning sig på: *blæse* i betydningen “blæse på, give fanden i”. Det har givet anledning til, at afvisningsformlen i en del kilder er blevet udstafferet med udvidelser, som i forvejen var overført til betydningen “blæse på, give fanden i” fra en endnu fjernere betydning “spille på blæseinstrument”. Kun ved dette trinvis lån kan vi forklare en hånlig afvisning som følgende fra Vendsyssel: *å, we do enjt blæ·s æn ham·bårre mæ fæmten repetisser* (= åh, vil du ikke blæse en hamburger med 15 repetitioner, dvs. en hamburgerdans med 15 gentagne toneforløb).²⁰

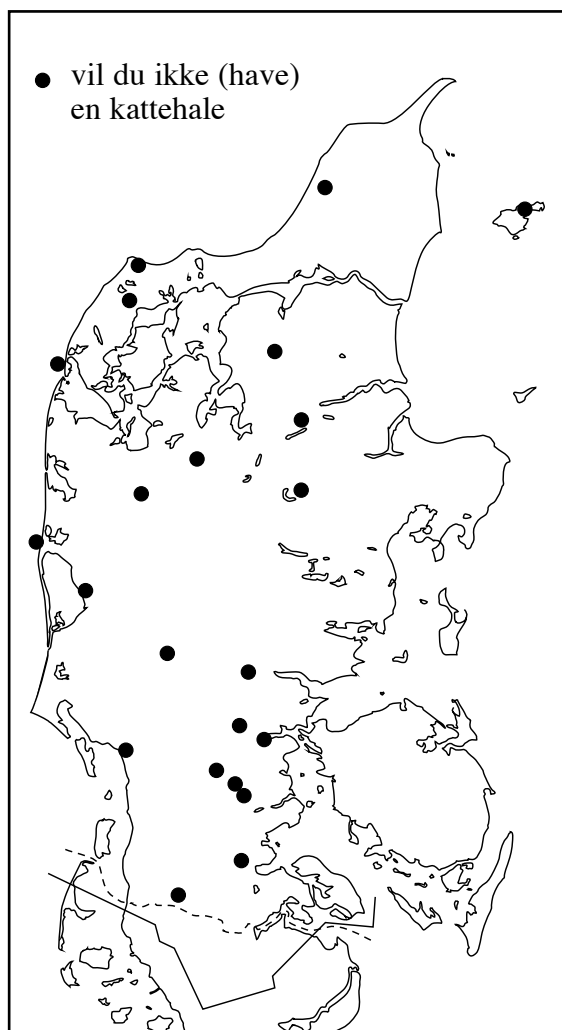
Lad os nu vende tilbage til de allergroveste afvisningsformler – dem, hvor man beder andre om at slikke ens røv og lign. Vi har i de seneste afsnit argumenteret for – om end ikke sikkert bevist – at disse formler overlevede funktionelt set, ved at de skiftede ham: uacceptable komponenter blev fjernet eller erstattet i overensstemmelse med ny tiders smag, tolerance og kreativitet. Og måske er det også sådan et hamskifte, der ligger bag den skæve fordeling af kilder på kort 4.

Netop fra Vest-, Syd- og Sønderjylland (som iflg. kort 4 næsten mangler belæg på *du kan ikke min mås* etc.) har Jysk Ordbog en række optegnelser af afvisningsformlen *du kan (have, få) en kattehale*, jf.

¹⁹ *Wel du et ræ·nj å ski·d hærfræ å te Hambor're* (= herfra og til Hamborg). Optegnelse fra Holmsland ved L. Røjkjær, IJSK 73.0. – *Ve du et rænd u sk... u drek rø Snapser* (= og drikke røde snapser). Optegnelse fra Grindsted ved J.K. Nielsen, IJSK 96.18. – *å, ve do e't ræn·j o ski·d o drek rø· snapser hærfræ' o så te kjøvenhaw'n* (= herfra og så til København) (fra Andst). H.F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål, III, 247. – Lydskriften er forenklet i alle disse eksempler.

²⁰ Skattegraveren X, 107. – Forlægget finder vi fx i Anders Fisker: Seddelsamling fra Haverslev (Ø.Han herred), IJSK: *a wel blæ·s dæ en hamborre skåtsk mæ katöfler å tåsk* (= jeg vil blæse dig en hamburger skotsk med karofler og torsk; de sidste gemytlige ord vel tilføjjet for rimets skyld). – Lydskriften i begge citater er forenklet.

kort 5. Det er fristende at antage, at denne formel i sin oprindelse er en “forbedret” version af den gamle grove: det stødende ord *røv* ses da udskiftet med det mindre belastede *kattehale*; samtidig er det dybt forældede *likke* droppet til fordel for brede gloser som *have* eller *få* (eller verbet er helt underforstået).



Kort 5.

I dette tilfælde kan hamskiftet tilmed sandsynliggøres med henvisning til et par varianter, som afslører den underforståede mening i det “forbedrede” udtryk. I Knud Skytte: Politik og Svogerskab (1895), 98 vrisser således den unge Bentine: *Aa, vil han it lik Katten!* Og Feilberg bringer i Ordbog over jyske almuesmål, II, 105 følgende udbroderede variant (vistnok efter pastor Kjær i Søvind): *å·, vel du itj køs katten i henj awte yw·*²¹ (= åh, vil du ikke kysse katten i dens aftre øje, dvs. røven).

Op i 1900-tallet er al erindring forsvundet om, hvad der fra starten gemte sig bag *kattehalen*. Man forstår kun den affejende funktion af det samlede udtryk: “hold så op; du får ikke det mindste ud af det!” På grundlag heraf udvikler der sig en regulær

ordforbindelse *at få en kattehale*, med betydningen “at få ingenting, at blive snydt for noget” og frit anvendelig i almindelig sætningsbygning.²² Fælles for afvisningsformlen og ordforbindelsen er, som det

²¹ Her gengivet i forenklet lydskrift.

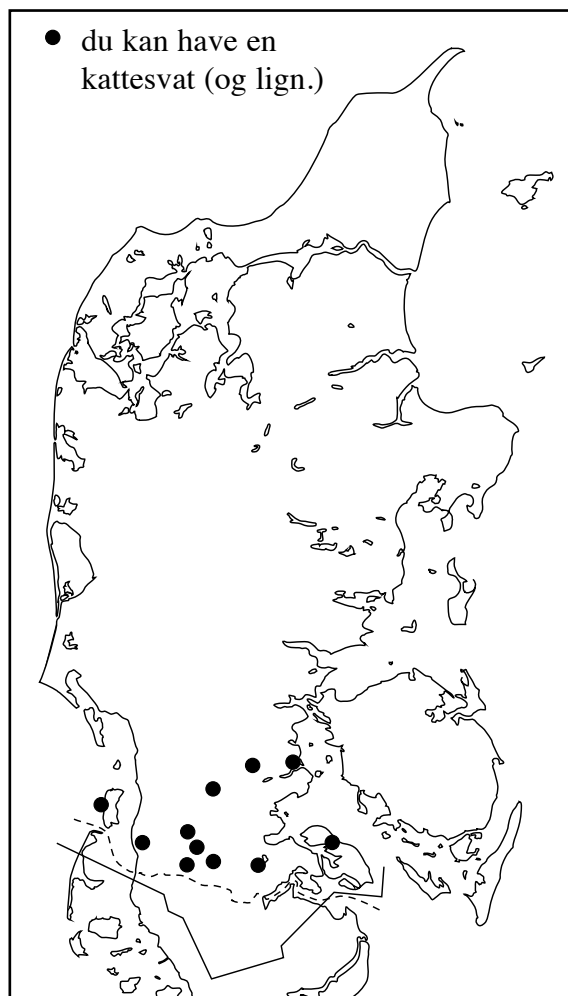
²² Jf. fx A.C. Skyum: Morsingmålets Ordforråd (1948-54), I, 96: *a fæk æn ka'thå·l = jeg fik en Kattehale, dvs. jeg blev snydt, fik ingenting*. Lydskriften er her forenklet. – Salomon J. Frifelt: Bøj dig for blæsten (1963), 122: *Hææ! ...får vi ett en stor kathale* (= ha, bare vi ikke bliver godt snydt).

ses, indholdskomponenten “ingenting, ikke det mindste” (kombineret med ærgrelse hhv. skuffelse).

Det er formentlig dette tætte naboskab, som gør det let for udtryk at vandre begge veje. På sønderjysk kendes ordet en *svat* som betegnelse for en ubetydelig mængde, enten af flydende stof (= en sjat) eller af fast (= en smule). En *kattesvat* må i sin oprindelige, ligefremme betydning være en af kattens efterladenskaber, men ordet er kun optegnet i overført betydning (= en ganske lille smule) – og så anvendt som afløser for *kattehale* i afvisningsformlen, jf. kort 6.²³

Og på tilsvarende måde møder man – både på rigssproget og på jysk – en lang række afvisninger, hvori er indlånt andre betegnelser for en ubetydelighed – eller noget ganske værdiløst: *du kan få en hægte* (el. *vil du ikke sluge en hægte*), *du kan få en gammel hat/støvle*. De nævnte udtryk synes ganske udbredte, mens andre tilsvarende må anses for ad hoc dannelser. Vi skal ikke komme yderligere ind på dem her.

Uomgængeligt er det derimod at drøfte den ejendommelige afvisningsformel, som over 50 kilder har optegnet i Nordvestjylland, nemlig: *vil du ikke (have) en*



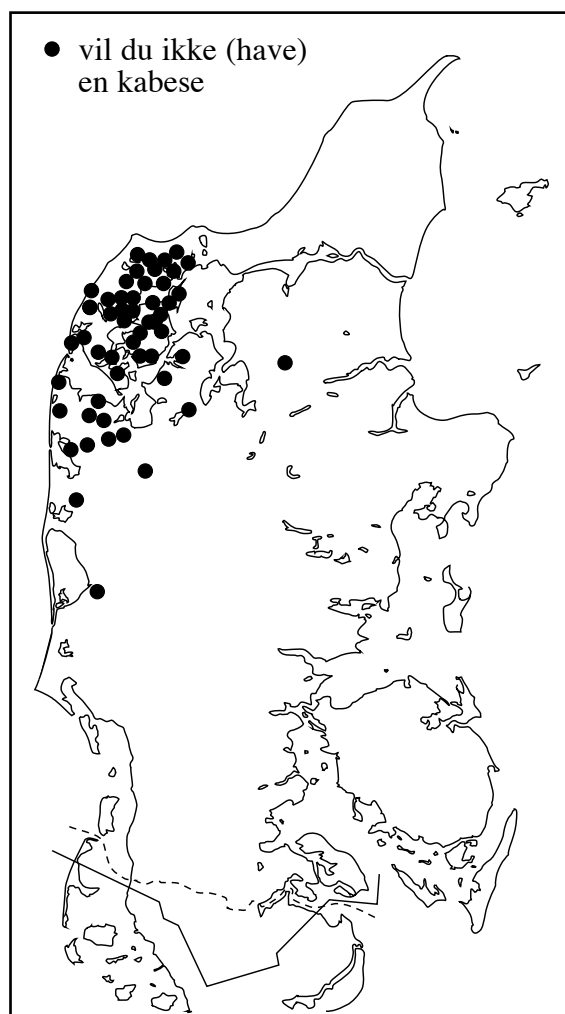
Kort 6.

²³ Jf. fx M.B. Ottsen: Hostrup-Dansk (1961-69), II, 2, 87: *Æ bry mæ en Katsvat åm et* (= *jeg bryder mig ...*), hhv. (fra Als) Magda Nyberg: *Seddelsamling fra Sønderjylland*. IDD: *do kå hå en katsvat*, dvs. *rend og hop (stadig brugt)*. Lydskriften er forenklet i begge citater.

kabese (el. lign.), jf. kort 7. I yderligere 10 meddelelser er der tale om en *kattekabese*, men her synes blot at foreligge en sammenblanding med *kattehale*.

Men hvad er så en *kabese*? Ordets hovedtryk ligger på sidste stavelse: *ka¹be:s*, og en sådan trykfordeling kendes navnlig fra jyske ord, som er indlånt fra de romanske sprog (i almindelighed via plattysk). Men selv om vi har frekventeret mange ordbøger og søgt at tage højde for forvanskning undervejs, er det ikke lykkedes at finde en sandsynlig oprindelse til *kabese*.²⁴

Kan man så overhovedet forestille sig, hvad ordet skulle betyde, forud for dets brug i afvisningsformlen? Ja, pudsigt nok. For ordet er to gange optegnet i en anden afvisningsformel, begge gange fra det mellemste Østjylland (og begge gange af samme optegner): *do ka kys kabe:s* (= du kan kysse kabese), *dvs. faa en lang næse (siges til børn)*.²⁵



Kort 7.

²⁴ Også Torsten Balle må (i sin seddelsamling fra Thy, IJSK) opgive at forklare kabesen – eller rettere kattekabesen, for det er i den form, han kender udtrykket: *Man forbin-der med ordet hverken forestilling om katte, der bisser ... eller nogen anden forestil-ling om kendte ting. Ordet er uforståeligt*. Men det er naturligvis ikke umuligt, at ordets udtale kan være påvirket af verbet bisse (som jo indgår i den jyske formel *du kan rende og bese*. – Torsten Balle giver i øvrigt eksempel på, at kabese-udtrykket (ligesom hovedparten af de øvrige vendinger, vi behandler her) med en let ændring i starten også kan bruges til at afvise pral: *ka do e't en ka'tkabe:s* (= kan du ikke en kattekabese; med forenkling af Torsten Balles lydskrift).

²⁵ Kr. Hald: Seddelsamling fra hhv. Haslund og Voldby. IDD. – Lydskriften er gengivet i forenkling, og tilføjelsen om børn forekommer kun i optegnelsen fra Haslund.

Det, vi ovenfor i afvisningsformlerne har set folk blive bedt om at kysse, er ufravigeligt en bagdel (den talendes el. en kats); så vi føler os ret sikre, når vi postulerer, at *kabese* oprindelig betyder “røv”, “hale” el. lign.²⁶

Dermed kom vi gennem repertoiret af udtryk, som – i hvert fald på jysk grund – står til rådighed, når man vil bede andre om at rende og hoppe, i en pænere eller en grovere tone. Vi har udkastet nogle ideer om, hvordan ældre (og grovere) udtryk er blevet erstattet af yngre (mindre grove eller helt uskyldige). Læseren vil forhåbentlig føle sig overbevist om nogle af vore konklusioner, men vil have forbehold over for andre. Sådan er vilkårene, når man begiver sig ind i etymologiske overvejelser om, hvor foreliggende ord og udtryk stammer fra.

Men én ting håber vi i hvert fald at have opnået. Vor læser – som holdt ud gennem alle de uhumske ord og forestillinger – skulle gerne undervejs have fået en fornemmelse af, hvor fabelagtigt et instrument sproget er: hvor smidigt de forhåndenværende størrelser kan revurderes, omfortolkes, underforstås, udskiftes – så sproget hele tiden veloplagt lever op til næste generations ideer, selvopfattelse – og ny fordomme!

²⁶ To nordvestjyske kilder siger, at man som affærdigelse kan bede den anden om at *sluge en kabese*, helt parallelt med, at man (som ovenfor antydnet) kan blive bedt om at *sluge en hægte*. Men det førstnævnte udtryk skyldes formentligt blot sammenblanding med det sidste.